

Борисов О. О.

МОВНА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ЕМОЦІЙ (НА МАТЕРІАЛІ СУЧАСНИХ АНГЛОМОВНИХ ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ)

Антропоцентрична парадигма в сучасній лінгвістиці з'явилася як об'єктивне відображення необхідності виходу останньої з назрілої кризової ситуації, пов'язаної з відсутністю належної методологічної можливості адекватного пояснення ряду онтологічних та функціональних властивостей різнорівневих одиниць мови, існування багатьох мовних та мовленнєвих фактів, які не вписуються у межі встановлених структурно-семантичним напрямком мовознавства закономірностей. У такій ситуації антропоцентрично забарвлена лінгвістика звернулася до людської свідомості – того головного джерела та єдиного чинника, який визначає процеси породження, існування та розвитку мови. Сутність вказаної переорієнтації означає, що мова, зокрема слово, як головна її складова, перестала розглядатися як «річ у собі», описуватися та аналізуватися, як окрема самобутня система. Навпаки, набуває її визнання у ролі невід'ємного конституенту людської свідомості, того продукту, що був породжений саме людським мисленням, а, значить, і повинен вивчатися крізь призму когнітивних механізмів свідомості. Такий підхід до мовних одиниць, зокрема тих, що вербалізують емоції, запропонований когнітивною лінгвістикою, дозволяє інтерпретувати останні з точки зору логіки ментального творення їх семантики та структури.

Проблема дослідження *репрезентації емоцій* є однією зі складових більш загальної проблеми співвідношення мови та мислення, адже є спрямованою на розкриття особливостей ментального відбиття емоцій у свідомості та дослідження механізмів їхнього втілення у значеннях *емотивних одиниць*. Під останніми ми розуміємо одиниці мови, які тим чи іншим чином відбивають емоційні феномени свідомості. Емоції – такі психофізичні стани, які у формі переживань *приємного-неприємного, задоволення-незадоволення* відбивають значущість для особи ситуації чи об'єкта реальності, сприйнятих чи уявлених нею. Ті з них, які відрізняються великою фізіологічною та соціокультурною значущістю, отримують свого мовного втілення, відносний та неточний характер якого неодноразово підкреслювався багатьма дослідниками [див.: 1; 3; 5; 10; 12; 14]. Протиріччя полягає в тому, що наші емоції – мінливі феномени свідомості, мовні ж знаки, які їх репрезентують (і, фактично, «огрубляють»), – дискретні. Однак, відомо, що головною функцією знака є задоволення основних розумових процесів через опосередковане представлення певного мисленнєвого змісту. Створення ж самого мовного знака, зокрема того, що втілює емоційний смисл, підкорено процесу комунікації, тому наявні репрезентації емоцій уже є так чи інакше комунікативно вдалими утвореннями. Отже, *метою* статті є дослідження основних шляхів мовного закріплення структур репрезентацій знань про емоції. *Завдання*, які вирішуються в роботі є наступними: уточнити кореляцію між поняттями *емоція* та *емоційний концепт* (ЕК), встановити зміст ЕК, визначити когнітивні процеси формування складових його структури та простежити особливості їхнього втілення у поверхневій семантиці емотивних одиниць мови.

Будь-яка емотивна одиниця є точкою доступу до концептуального знання про емоцію саме тому, що містить у своїй семантиці ідею про неї [13, с. 314]. Під час розгляду факту того, що основними шляхами вербалізації емоцій в мові є 1) називання емоцій (*joy, anger, elation, sadness, dismay*) [15], 2) безпосереднє вираження таких станів (*ouch! aah! wow! my gosh! how terrible!*) [8], 3) опис емоцій (*to put terror into smb, to shed crocodile tears, to be on the edge*) [9], очевидним стає наявність відмінних один від одного способів представлення цієї ідеї в мовній свідомості індивіда. Зазначені механізми номінації емоції зумовлюються сутністю природою останніх: власне емоція не є предметом оточення, тому її важко визначити, тобто сформувати поняття про неї представляє труднощі внаслідок відсутності можливості чіткого сприйняття її природи. Під час іменування емоцій людська свідомість фактично конструє відсутній у фізичній формі денотат (емоцію). У концептуалізації емоції людина онтологічно мусить спиратися на ту сенсорну інформацію – внутрішні та зовнішні психофізіологічні та фізичні *відчуття* – отримання якої вже саме по собі свідчить про наявність такого феномену свідомості. До того ж, емоція завжди є *предметною*, а тому інформація про її *причину*, що у найпростішому випадку зафіксована у візуальному образі об'єкта, а у найскладнішому – в узагальненій ідеї про сутність стимула-каузатора емоції, теж знаходить своє відбиття у структурі концепту, що акумулює знання про емоцію. Тож справедливим є твердження Ю.С. Степанова про те, що у процесі створення абстрактної лексики здійснюється операція над поняттями, які вже існують [11]. Результати такої когнітивної обробки інформації про фрагменти емоційного життя індивіда закріплюються в емотивних знаках мови. Отже, саме абстрактність емоцій слугує основною причиною їх складної вербально-концептуальної організації [5].

Крім того, відмітимо, що процес природної категоризації емоцій відбувається паралельно з категоризацією оцінною, в основі якої лежить система цінностей, стандартів, думок окремої людини чи лінгвокультурної спільноти та їх відповідні шкали. Реакція людини на певний стимул-подію у формі різноманітних психофізіологічних змін, що відбуваються в межах її власного тіла, інтерпретується особою як деяка *емоція певної тональності*. Оцінна категоризація представляється в термінах *приємний-неприємний, привабливий-огидний* (чуттєвий аспект) та *краще-гірше, подобається-не подобається* (раціональний аспект). Відмітимо, що така категоризація відбувається автоматично, рефлекторно та не носить характеру інтелектуальної діяльності. Разом із О. Ю. Паршиним ми розглядаємо оцінювання як процес миттєвого співвіднесення сприйнятого стимулу (значущих ознак ситуації) з уже існуючим у свідомості образом (через досвід або навчання) подібної ситуації та закріпленою за цим образом оцінкою. Така оцінка отримала спеціальну назву «перед-оцінка» [7, с. 63-64]. Перед-оцінка як потенція завжди супроводжує прототип ситуації, формуючи гештальт у свідомості. Оцінка як переживання емоції, так і її причини включається до складу концепту емоції, та, підкреслюючи її тональність, знаходить свого вербального вираження.

Викриття та дослідження особливостей втілення інформації про емоцію в емоційному концепті – ментальному конструкті всебічного знання про емоцію, що маніфестується в мові – є важливим кроком на шляху осмислення сутності бачення, інтерпретації та номінування людиною проявів свого емоційного життя. Із

значеного впливає, що номінується чи описується не сама емоція, а *концепт емоції*, структура знання про неї, отриманого у процесі її пізнання. Отже, наприклад, назва статті «Представлення емоцій в мові» носить суто метафтонімічний характер.

Загальна сукупність ЕК визначає межі загального емоційного досвіду особи – емоціоконцептосферу, яка детермінує, з одного боку, можливе виникнення та розвиток інших ЕК, з іншого, – їх наступну диференціацію на менш абстрактні складові. Сам ЕК як ментальна репрезентація знання про емоційний стан свідомості є дискретною багатофакторною ментальною одиницею з розмитотою, вірогідною структурою. Стохастичність цієї структури є дуже високою та порівнюється лише з тими концептами, які були сконструйовані механізмами абстрактного мислення чи уяви при фактичній відсутності пізнаваної сутності предметного світу. Не зважаючи на це, багаточисленні дослідження свідчать, що номінативні ділянки мови, які експлікують різні ЕК та їхні комплексні об'єднання, є надзвичайно протяжними та детально розробленими [2; 3; 4; 5; 6].

Номінативна представленість емоційної сфери людини є значною за кількісним показником, але описова лексика превалює [5], адже сучасна номінативна діяльність спрямована на вербальний опис окремих концептуальних ознак, що ідентифікують ту чи іншу емоцію. Такий підхід ґрунтується на відносній легкості описового номінативного представлення денотата. Різноманітний, але чітко усвідомлений характер певної дії емоції на людський організм змушує індивіда підсвідомо зіставляти цей вплив із чимось з оточуючого світу, що має конкретні фізичні характеристики та легко ідентифікується під час інтеракції особи з цією предметною сутністю. Саме на рівні відчуттів людина шукає смисл та зв'язність світу, в тому числі й емоційного. Метафора ж, зі своїм багатим смисловим спектром конотацій та імплікацій, дає змогу з високою точністю усвідомити різноманітність цих відчуттів та їх інтерпретацій, що підвищує рівень адаптивності когніції, а в комунікації дозволяє донести основну думку про емоцію у всіх її нюансах. Так, наприклад, в наступних фразеологізмах-пареміях емоція *кохання* концептуалізується в ролі *живої істоти*: *Love will creep where it cannot go, фізичного об'єкту*: *Hot love soon cools* або *хвороби*: *No herb will cure love* [9]. До такої інтерпретації включаються й концептуальні процеси метонімізації. Фразеологізми типу *one's blood boils* або *Out of sight, out of mind* [9] метонімічно експлікують ЕК КОХАННЯ.

Активне функціонування метафори та метонімії в сфері емотивної номінації фактично є свідченням нездатності людини до логічного підкорення сутності емоцій та винаходу іншого шляху найбільш точного їх мовного відображення. Тому всі ЕК відрізняються розширеною асоціативно-образною, метафорично та / чи метонімічно експлікованою, складовою своєї семантичної структури за наявності вузького поняттєвого смислового шару, який «вимушено» є представленим сенсомоторними (*візуальне, фізичне або мисленнєве* осягнення причини емоції та реакцій на неї) ознаками, маніфестованими в лексикографічній дефініції емотивного значення. Відмітимо, що суто метафоричних емоційних концептів не існує: всі вони відносяться до деякої поняттєвої категорії, представленої ЕК вищого ступеня абстракції.

Той факт, що мова фіксує досвід попередніх поколінь, створюючи тим самим наївну картину світу, яка успішно використовується у процесі пізнання та номінації світу сучасною людиною, особливо яскраво ілюструється на прикладі емотивної лексики. Переважна більшість номінацій на *позначення* емоцій, прийшла до нас із минулого, відобразивши номінативні спроби архаїчної людини передати засобами мови власні переживання. Наприклад, аналіз внутрішньої форми лексеми *horror* показав, що в основі її семантики лежать ознаки, які відбивають соматичні поведінкові реакції людини на небезпеку – *жітмися, здригатися*: *to bristle, to shudder*. Сучасна її дефініція, завдяки метонімізації первинного значення, має більш високий ступень узагальнення – *a painful emotion compounded of loathing and fear* [15, с. 393]. Сама ж лексема *fear*, яка також позначала не власне емоцію, а її причину – *небезпеку, лихо*: *sudden calamity, danger*, має таке сучасне словникове тлумачення: *an unpleasant feeling caused by the possibility of danger, pain, a threat* [15, с. 425], де також спостерігається дія метонімії (детальніше щодо процесів метонімічного та метафоричного переосмислення внутрішньої форми одиниць, які позначають різноманітні емоції в сучасних мовах див. роботи І. О. Аскерової [1], П. О. Селігея [10], М. О. Красавського [5]).

Ті одиниці, що *виражають* емоції, а саме вигукі, безпосередньо відбивають ті природні звуки, що вимовляє людина під час перебування у певному емоційному стані. У дискурсивній діяльності їх вірна інтерпретація як прояв певної емоції визначається перцептивною пам'ят'ю індивіда, який співвідносить власний досвід вимовляння вигуків із тією інформацією про емоцію іншого мовця, що надходить до нього. Відповідні ознаки, які не мають номінативної цінності, знаходяться на периферії концептів емоцій та вербалізуються порівняльно нечисленною групою лексичних одиниць.

Отже, нами було проаналізовано основні способи представлення емоцій в системі сучасної англійської мови в когнітивному ракурсі. Показано, що сучасні прямі номінації емоційних станів мають асоціативно переосмислену семантику. Те ж саме відноситься і до одиниць, що описово називають емоцію: під час осмислення емоцій активуються «вбудовані в наше мислення» міцний механізм концептуальних метафор та метонімії, що ідентифікують певний прояв емоції через призму предметного світу речей, обумовлюючи сучасні назви емоцій. Метонімічно відтворюють певний емоційний стан і одиниці неномінативного характеру. Перспективою ж є аналіз зазначених способів репрезентації емоцій та поглиблення нашого уявлення про них за допомогою сучасних методик концептуальної семантики.

Джерела та література

1. Аскерова І. А. Внутрішня форма деяких назв СТРАХУ в польській мові // Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики: Зб. наук. пр. – Вип. 13. – К.: Видавничий центр КНЛУ, 2005. – С. 19-22.
2. Борисов О. О. Мовні засоби вираження емоційного концепту СТРАХ: лінгвокогнітивний аспект (на матеріалі сучасної англомовної художньої прози): Автореф. дис. ... канд. філол. філол. наук: 10.02.04 / Донецьк. нац. ун-т. – Донецьк, 2005. – 20 с.
3. Бородкина Г. С. Концепты «Angst» и «Freude» в семантическом пространстве языка и его австрийского варианта: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Воронеж. гос. ун-т. – Воронеж, 2002. – 22 с.
4. Воркачев С. Г. Методологические основания лингвоконцептологии // <http://tpl1999.narod.ru/WEBTPL2002/VORKACHEVTPL2002.HTM>
5. Красавский Н. А. Динамика эмоциональных концептов в немецкой и русской лингвокультурах: Автореф. дис. ... д-ра філол. наук. – Волгоград, 2001 // <http://www.vspu.ru/~axiology/libr/akd/autoref14.htm>.

6. Мокшина Е. А. Когнитивная метафора как средство объективации эмоциональных концептов «Traurigkeit» и «Gluck» в немецкой, австрийской и швейцарской современной художественной картине мира: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Воронеж. гос. ун-т. – Воронеж, 2003. – 22 с.
7. Паршин А. Ю. Эмоции в лингвокогнитивных исследованиях // Международные Бодуэновские чтения: Казанская лингвистическая школа: традиции и современность (Казань, 11-13 декабря 2003г.): Труды и материалы: В 2 т. – Казань: Изд-во Казан. ун-та. – Т. 1. – С. 64-66.
8. Русско-английский словарь междометий и релятивов / Д. И. Квеселевич, В. П. Сасина. – М.: Русский язык, 1990. – 400 с.
9. Русско-английский фразеологический словарь / Д. И. Квеселевич. – 3-е изд., стереотип. – М.: Русский язык, 2001. – 705 с.
10. Селігей П. О. Внутрішня форма назв емоцій в українській мові: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні. – К., 2001. – 20 с.
11. Степанов Ю. С. Концепт // Словарь русской культуры: опыт исследования. – М.: Школа «Языки русской литературы». – 1997. – С. 43-83.
12. Шамаева Ю. Ю. Когнітивна структура концепту РАДІСТЬ (на матеріалі англійської мови): Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Харківськ. нац. ун-т ім. В.Н.Каразіна. – Харків, 2004. – 20 с.
13. Шаховский В. И. О взаимодействии концепций в лингвистике эмоций // Лингвистика: взаимодействие концепций и парадигм. – Мат-лы межведомственной научно-теоретической конф. (Харьков-Сочи, 1991). – Харьков: ХИМЭСК, 1991. – Вып. 1. – Ч. 2 – С. 312-314.
14. Шаховский В. И. Эмотивная семантика слова как коммуникативная сущность // Коммуникативные аспекты значения. – Волгоград: Волгоградск. гос. пед. ун-т, 1990. – С. 29-40.
15. Longman Dictionary of Contemporary English. The Living Dictionary / Ed. by S.Bullon. – Harlow, England: Pearson Education Limited, 2003. – 1949 p.

Букринская И. А., Кармакова О. Е.

ЛЕКСИЧЕСКОЕ СВОЕОБРАЗИЕ ПЕРЕХОДНЫХ ГОВОРОВ¹ (псковские и витебские говоры)

Работа построена на материале экспедиций 2003–2006 гг. в говоры северо-востока Белоруссии, граничащие со Смоленской и Псковской областями России (Городокский и Полоцкий районы Витебской области), а также в говоры южной части Псковской области (Невельский район), которые примыкают к Белоруссии. Задача работы – установить с помощью методов лингвистической географии существование особого диалекта, объединяющего говоры указанных территорий, и описать отдельные лексические явления, свойственные им.

Места обследования были выбраны в результате анализа карт «Диалектологического атласа русского языка» [1], «Дыялекталагічнага атласа беларускай мовы» [2] и выпусков атласа «Восточнославянские изоглоссы». Следует заметить, что именно работа над последним показала необходимость и актуальность изучения говоров пограничья, «в которых наблюдается переплетение языковых и диалектных черт, в связи с чем сложившаяся в них лингвистическая ситуация требует специального исследования» [3]. Говоры пограничья, в частности русско-белорусского, привлекали внимание ряда ученых, которые отмечали континуальный характер этого лингвистического пространства, т. е. отсутствие резкого перехода от одной языковой системы к другой, в отличие от русско-украинского пограничья. При этом статус пограничных говоров, их принадлежность к русскому или белорусскому языку по-разному оценивались лингвистами [3; 4].

Во время экспедиций в Белоруссию была записана речь жителей г. Городка – уроженцев окрестных сел и деревень 1920-х-1950-х гг. рождения как малообразованных, так и со средним образованием, кроме того, речь местной интеллигенции (работников общественных учреждений, бывших учителей), которая представляет собой диалектно окрашенный русский литературный язык, сохраняющий отдельные особенности местной фонетики. Сбор подобного материала представляется важным, поскольку литературная речь, содержащая региональные черты, все чаще привлекает внимание лингвистов, становясь самостоятельным объектом изучения. В процессе работы были сделаны записи двух разновидностей диалекта, представленного на территории Городокского района: восточный и западный. Первый продолжает южнопсковские говоры Невельского района, а второй, в целом достаточно близкий ему, имеет некоторые «белорусские» черты.

Носители обследованных говоров считают свой язык русским, хотя иногда добавляют, что он не чистый, а «смешанный», так как в нем есть и белорусские элементы. По замечанию школьных учителей, изучение русского языка дается школьникам гораздо легче, чем изучение белорусского; в частности, местным ученикам незнакома специфическая белорусская лексика.

Во время второй экспедиции был обследован говор деревень Зеленка и Богатырское на северо-востоке Полоцкого района, относящийся, как показали материалы, к западному подтипу изучаемого диалекта. Кроме того, нам удалось побывать в селах, находящихся еще западнее, на самой границе Полоцкого района, и сравнить разные говоры. На основе этого можно заключить, что по мере продвижения на запад и юго-запад, в Задвинье, отмечается нарастание в народно-разговорной речи белорусских черт, в области лексики наличие слов *працуваць* ‘работать’, *будынак* ‘постройка’, *успадаўства* ‘хозяйство’, *вясьце* ‘свадьба’ и др. (записи сделаны в д. Шпаковщина Полоцкого района). И самосознание населения здесь иное: жители осознают себя белорусами, хотя тоже признают свой язык «смешанным».

В третьей экспедиции исследовались говоры нескольких деревень Невельского района Псковской области: Усть-Долыссы (22 км на север от Невеля в сторону Пскова), Иваново (7 км на северо-восток от Невеля) и Лобо↔к (18 км на юг от Невеля на границе с Белоруссией). Помимо этого была записана речь местной интеллигенции, которая представляет собой русский литературный язык, регионально окрашенный: в ней сохраняется фриктивный [γ], элементы диссимилятивного аканья и яканья, отсутствуют шепелявые звуки [с’] и [з’], но по сравнению с речью интеллигенции Витебской области здесь меньше диалектной специфики.

Характеризуя эти говоры в целом, можно утверждать: они представляют тот же диалект, что и говоры северо-восточной части Городокского района. Но если рассматривать отдельные явления, то видны различия, заключающиеся в том, что по мере удаления от границы с Белоруссией появляются лингвистические и этнографические черты, сближающие эти говоры с центральными псковскими: окончание *-а* в им.п. мн.ч. *домаў*, *городаў*, нарастание форм с сильным яканьем в отличие от диссимилятивного, наличие лексемы *хороўмы* в значении ‘хорошая постройка’.